

Studii literare

I. Banatul: solidarizări și transgresiuni

MARGINALITATE ȘI PROVIZORAT. FIGURI ALE INACCESIBILITĂȚII ÎN PROZA LUI VIRGIL BIROU

Delia BADEA

(Institutul de Cercetări Socio-Umane „Titu Maiorescu”,

Filiala din Timișoara a Academiei Române)

d.badea@academiadm.ro

Abstract

The article proposes a succinct hermeneutic reading of Virgil Birou's short prose, focusing on the notion of *the discursive threshold* as a tool for narrative and symbolic analysis. Within a conceptual framework articulated around the theories of Giorgio Agamben and Walter Benjamin, the approach investigates how the different figures of thresholds that structure the texts interrogated here function as instruments of marginalization, delimiting spaces of expectation, of the provisional and of the suspension of meaning. Through this reading, Birou's work is revalued as a narrative topography of exclusion within which messianism no longer functions teleologically towards salvation, but becomes a "weak force" (B. Walter), a discursive mechanism of hope emptied of content.

Keywords: discursive threshold, weak messianism, homo sacer, semantics of exclusion, interimperiality.

Rezumat

Articolul propune o lectură hermeneutică succintă a prozei scurte a lui Virgil Birou, focalizând asupra noțiunii de *prag discursiv* ca instrument de analiză narativă și simbolică. Într-un cadru conceptual articulat în jurul teoriilor lui Giorgio Agamben și Walter Benjamin, demersul investighează modul în care diferitele figuri ale pragurilor care structurează textele interogate aici funcționează ca instrumente ale marginalizării, delimitând spații ale așteptării, ale provizoratului și ale suspendării sensului. Prin această lectură, opera lui Birou este revalorizată ca posibilă topografie narativă a excluderii în interiorul căreia mesianismul nu mai funcționează teleologic ca vector al mântuirii, ci devine o „forță slabă” (Walter Benjamin), un mecanism discursiv al speranței golite de conținut.

Cuvinte-cheie: prag discursiv, mesianism slab, homo sacer, semnatica excluderii, interimperialitate.

Premisă hermeneutică

În contextul unui revizionism critic din perspectivă interimperială¹ asupra literaturii Banatului, proza scurtă² a lui Virgil Birou rămâne o zonă puțin explorată, dar profund relevantă pentru înțelegerea formelor de marginalizare și a tensiunilor produse de inserția periferiei europene în circuitul modernității capitaliste.

Pe acest fundal, studiul de față propune o lectură hermeneutică focalizată pe noțiunea de prag discursiv³ – înțeleasă aici nu doar ca element de tranziție fizică sau narativă, ci ca instrument al excluderii și al segregării existențiale menit să opereze o suspendare sau, alteori, un blocaj al sensului. Această revizitare a prozei lui Virgil Birou se fundamentează pe intersectarea a trei axe teoretice: hermeneutica existențială, biopolitica excluderii (Giorgio Agamben) și abordarea mesiansimului ca „structură slabă”⁴ (Benjamin Walter). Rezultă astfel o reconceptualizare a spațiilor narative din proza lui Birou ca zone de tensiune între speranță și inaccesibilitate, între așteptare și amânare. Inextricabil legată de paradigma kafkianismului⁵, noțiunea *pragului discursiv* explorată aici traduce o formă a discursului ca interdicție și devine implicit catalizatorul unor permanente stări de așteptare (*id. est.* amânare), așezând textele interogate în grila mesianismului „slab” (Benjamin 2002, 195).

Respiră, în proza lui Virgil Birou, o lume în pragul disoluției pentru care timpul dobândește o altă consistență, iar așteptarea devine predicatul fundamental. Personajele care traversează textele analizate – de la minerul șters din „evidențele administrative”, la femeia marginalizată sau țăranul obligat să-și lase pământul pentru a munci în subteran – trăiesc într-un astfel de regim al așteptărilor nefinalizate, pe și în fața unor praguri simbolice care nu mai conduc către o eliberare, ci instituie paradigma unor existențe suspendate. În acest context, imaginarul propus devine spațiul unui mesianism fără Mesia – în termenii lui Jacques Derrida –, al unui mesianism golit de eficiență istorică și repus în circulație sub forma unui mecanism de conservare a speranței, dar nu și de împlinire a ei.

Aplicat prozei scurte a lui Virgil Birou, acest filtru al mesianismului lasă așadar să se întrevadă textura subtilă a unei țesături narative care articulează o rețea complexă de praguri – fizice, simbolice și discursive deopotrivă. Studiul care urmează se oprește asupra pragurilor

¹ În acest studiu conceptul interimperialității e adoptat din teoria Laurei Doyle conceptualizată în studiul *Inter-imperiality: Vying Empires, Gendered labor and the Literary Arts of Alliance*, 2020 și în prelungirea perspectivei propuse recent de volumul lui A. Pârvulescu și M. Boatcă: *Creolizarea modernului. Transilvania la răscrucea imperiilor* (2019). El stă sub semnul interferențialității și al hibridizărilor unei istorii „creolizate” care definește periferiile mitteleuropene.

² Proza scurtă a lui Virgil Birou reunește unsprezece nuvele și povestiri publicate de prozator în intervalul 1942-1966 în presa vremii. Textele au fost recuperate și reunite de Grațiela Benga-Țuțuianu în volumul *Virgil Birou. Scrieri. Poezia nouă bănățeană – Limpeziri, proză scurtă, reportaje și evocări* (Ed. critică, text stabilit, studiu introductiv, tabel cronologic, notă asupra ediției, note, glosar, indici, bibliografie, anexe și opinii de Grațiela Benga-Țuțuianu. Timișoara : Editura Universității de Vest din Timișoara, 2025). Toate citările care vor urma din proza lui Virgil Birou fac referire la această ediție.

³ Conceptul de prag discursiv l-am împrumutat din studiul Andreei Heller-Ivancenco, *Condiția mesianică în romanul crepuscular*, București, Editura Tracus Arte, 2019.

⁴ În *Tezele sale* asupra conceptului de istorie, Walter Benjamin opune mesianismului tradițional – care implică prezența unei figuri salvatoare –, un mesianism înțeles „ca forță slabă”, în care mântuirea este posibilă, dar nu garantată. Cf. Walter Benjamin, *op. cit.*, p. 195.

⁵ În volumul *Condiția mesianică în romanul crepuscular*, Andreea Heller-Ivancenco distinge, în cazul *Procesului* lui Kafka, între trei tipuri de praguri: discursiv, spațial și temporal. Între acestea, pragul discursiv este cel „operat de către gardian prin interdicția impusă”. Cf. (Heller-Ivancenco 2019, 265).

discursive care structurează textele analizate, într-o încercare de interogare a unei evidente semantice a marginalizării și a excluderii.

***Homo sacer* sau despre crepusculul ființei**

Structuri recurente în textele interogate aici, pragurile discursive funcționează în proza scurtă a lui Virgil Birou ca un memento al imposibilității fundamentale a personajelor de a accede la sensul istoriei. Se instituie astfel o formă de discurs ca interdicție care tranșează o serie de segregări și configurează un teritoriu liminal în care individul e resemnificat sub greutatea statutului de *homo sacer*⁶.

În acest cadru, funcționarii în fața cărora pendulează istovitor personaje precum Lena, soția pornită în căutarea unei vești despre soțul dispărut (*Nevasta minerului Gheorghii Rață*), devin figuri emblematice ale inaccesibilității – paznici ai unui *nomos* ce nu poate fi nici înțeles și nici atins, ci doar... așteptat.

„Domnul director e foarte ocupat, nu poate vorbi cu nimeni. Vino poimăine...”

„Nu se poate vorbi cu domnul director. Încearcă altădată.”

„Domnul director nu poate primi pe nimeni...”. (Birou 2025, 180).

Astfel de refuzuri recurente ale funcționarilor instituie o serie de praguri discursive în prozele lui Virgil Birou, menite să configureze o evidentă retorică a excluderii. Aceasta trebuie citită în paradigma atributelor care structurează relația individ / putere și trimite, inevitabil, la conceptul mesianismului ca structură slabă. Accesul personajelor la sens este suspendat, iar această suspendare întreține o criză ontologică latentă, în care speranța e mereu amânată:

Mergea prin noapte și se gândea la Duminica aceea ultima în care a mai avut vreo nădejde. Au trecut încă șase zile pline de îndoieli, vremea s-a stricat de tot, oamenii au început să nu mai umble pe drumuri. Andrei abia a răzbit prin sloată în Sâmbăta aceea. Nu a putut da de urma vărului nicăieri, parcă ar fi intrat în pământ. (Birou 2025, 175).

În același registru, statutul incert al lui Gheorghii, personajul absent din nuvela *Nevasta minerului Gheorghii Rață*, reflectă o logică similară a excluderii, explorată însă dintr-o perspectivă distinctă. Frământările Lenei și ambiguitatea ce înconjoară figura personajului – simultan prezent și absent, viu și mort – îl plasează într-o zonă liminală, între apartenență și excludere, între vizibilitate și uitare:

Și acum, mă rog, unde e?

– Ce știi eu, femeie? O fi la Oravița dar mai degrabă o fi dus de acolo. No o să port eu grija fiecărui grevist, am și așa destule pe cap. (Birou 2025, 183).

Suspendarea statutului său existențial, pus sub semnul întrebării, îl transformă într-un *homo sacer*, asemenea celorlalți mineri care apar pe lista Direcțiunii. Faptul că numele său „a scăpat”

⁶ Giorgio Agamben așază conceptul de *homo sacer* la baza teoriei sale despre biopolitică. Împrumutat din dreptul roman, acesta desemna persoanele aflate în afara legii sau dincolo de aceasta și care, prin situația juridică incertă, se puteau baza numai pe protecția zeilor. V. Giorgio Agamben, *Homo Sacer, Puterea suverană și viața nudă*, traducere de Alexandru Cistelean, Cluj-Napoca, Editura Ideea Design&Print, 2006.

celui care redactase listele greviștilor, nu constituie o formă de salvare, ci, dimpotrivă, determină o ambiguitate dusă la extrem a condiției sale, devenită premisă a unei existențe suspendate:

Totuși se întinse după un registru gros și începu să răsfoiască. Deodată se opri.

- Cum ai zis că-l cheamă?

- Ghiorghii. Rață Ghiorghii, mă rog frumos. Unghia jandarmului zgârâie un șant subțire sub nume.

- Uite-l, Ghiorghii Rață. Arestat în ziua de ... la Casinoul Minelor, pentru provocare de dezordine. Tovarășii lui cu care complota, fiind întuneric, s-au făcut nevăzuți. Înaintat secției de jandarmi Oravița în ziua de ...

Se întoarse către femeie.

- Asta e. Va să zică totuși grevist. Nu a fost trimis odată cu ceilalți, ci singur. Cu câteva zile mai târziu. De aceea a scăpat din liste. (Birou 2025, 182).

În paralel, diferențele vizibile dintre reprezentanții Direcțiunii și această lume crepusculară sunt intensificate prin detalii aparent minore. Accesul „la etaj”, dincolo de spațiul liminal al ghișeelor, aspectul și vestimentația sunt atributele care îi separă pe cei puternici de aceștia *homines sacri*:

Doi domni intrară pe ușa mare. Cel mai în vârstă mergea cu un pas înainte, la guler purta blană și pălărie tare pe cap. Însoțitorul părea mai înalt, cu corp subțire, cu fata galbenă și îngustă. *Oamenii se sfîră*, cei doi urcară treptele din dreapta spre etaj. (Birou 2025, 179).

Prin urmare, prin statutul lor de ființe suspendate, personajele lui Birou se definesc în grila lui *homo sacer* și în opoziție cu figura „poporului-rege” (*peuple-roi*) teoretizată recent în filozofia politică de Pierre Henri Tavoillot⁷. Cele două figuri conceptuale traduc două posibile extreme ale suveranității și ale raportului dintre individ și putere și așază implicit personajele analizate aici în grila mesianismului slab. Ungurul alungat împreună cu familia sa din satul natal (*Cum a ajuns primul ungar în satul meu*), Pavel Toc, Gheorghii Rață, Lena sunt personaje care pot fi înțelese mai profund prin opoziția dintre cele două paradigme: ei nu mai sunt subiecți politici, ci doar niște existențe suspendate. Pragurile pe sau în fața cărora aceste personaje *așteaptă* se definesc, din perspectiva mesianismului, ca „locuri goale ale speranței” (Heller-Ivancenko 2019, 2):

Toată ziua bătea ușile primăriilor, sau ale ișpanilor de pe moșiile grofești, umil, cu pălăria în mână și cu familia așteptând la ușă, în căutarea unui loc de purcar. (Birou 2025, 180).

Ca dimensiune definitorie a imaginarului crepuscular, disfuncționalitatea relațiilor interumane nu se limitează la interacțiunile cu instituțiile, ci se extinde subtil și asupra legăturilor interpersonale. E o condiție care se verifică cel mai bine în cazul babei Sulumia și a lui moș Ion Stăvan, a căror relație hieratică subzistă doar prin conduita impusă de normele unei societăți

⁷Pierre Henri Tavoillot definește conceptul de „popor-rege” (*peuple-roi*) ca simbol al suveranității asumate. Cf. Pierre Henri Tavoillot, *Comment gouverner un peuple-roi? Traité nouveau d'art politique*, Paris, Odile Jacob, 2019.

profund arhaice în gândire. Ea încorporează tensiuni ireconciliabile și frustrări mocnite, aflate în pragul imploziei.

Oglindă mare, de două sute. Babei nu-i va plăcea. Nu-i nimic. Nici lui nu-i plac toate cicăliturile babei. Nu va muri ea din asta, va zbiera, dar îi va trece, o învățătură nu-i strică, să știe că *omul* [s.a.] e stăpân la casă. (Birou 2025, 119).

În aceeași logică, lumea ortacilor – deși configurată ca univers închis – nu se definește prin atributul interrelaționalității, ci mai curând prin retragerea fiecăruia în propriul exil interior, atitudine care marchează o formă subtilă de alienare colectivă:

Acum să-ți spun și eu rosturile mele, pe care iarăși numai eu mi le știu, că ne cunoaștem de multă vreme, dar tu nu ai văzut cum chip trăiesc.

- Tu niciodată nu ai vorbit cu mine despre asta.

[...] Nu mi -ai povestit niciodată de ale tale... (Birou 2025, 43).

Absenței gestului i se adaugă, astfel, imposibilitatea de a rosti și de a împărtăși, consecință a condiției mesianice a personajelor. Distribuirea constantă a acestora pe și între praguri, simultan excluse și incluse într-un sistem care nu le recunoaște, dar nici nu le abandonează definitiv, precum și operarea unor permanente așteptări-amânări (pe care această poziționare le alimentează permanent) sunt elementele care activează funcția mesianică în nuvelele lui Virgil Birou. Blocate în fața unor astfel de linii de demarcație, personajele se mișcă între lumi inaccesibile, în așteptarea unui sens care le este interzis.

Concluzii

Prin prisma acestei lecturi în cheia mesianismului slab, proza scurtă a lui Virgil Birou se deschide înspre un imaginar al marginalizării în care pragul devine figura centrală a unei lumi în care nici trecerea, nici întoarcerea nu mai sunt posibile. Personajele care traversează textele interogate aici nu sunt doar figuri pasive: ele sunt un simptom discursiv al unei istorii „creolizate”⁸ și ale crizei ontologice a unei lumi în care cuvântul este suspendat, iar timpul, golit de finalitate.

Orientat către interogarea unor astfel de „praguri” discursive, demersul hermeneutic propus a urmărit să evidențieze modul în care acestea configurează, în proza analizată, un imaginar colectiv în care mesianismul, golit de dimensiunea sa soteriologică, devine simptomul central al unei lumi aflate în criză. Pentru imaginarii social al lumii evocate de prozator, ele se definesc ca instrumente esențiale ale excluderii menite să întrețină tensiunea unei crize ce definește în egală măsură personajele și epoca pe care acestea o traversează.

Referințe bibliografice:

Agamben, Giorgio. 2006. *Homo Sacer, Puterea suverană și viața nudă*. În românește de Alexandru Cistelean. Cluj-Napoca: Editura Ideea Design&Print.

⁸ Termenul, preluat din studiile postcoloniale, este utilizat aici în sensul impus de studiul *Creolizării modernului*. Adaptat contextului est-european el trimite la modul în care modernitatea europeană a fost negociată, remixată sau contestată în spații periferice și interimperiale. A se vedea: (Pârvulescu, Boatcă 2024).

- Benjamin, W., Derrida J. 2004. *Despre violență*. În românește de Bogdan Ghiu. Cluj-Napoca: Editura Idea Design&Print.
- Benjamin, Walter. 2002. *Iuminări*. În românește de Catrinel Pleșu. Cluj- Napoca: Editura Idea Design&Print.
- Birou, Virgil. 2025. *Scrieri. Poezia nouă bănățeană – Limpeziri, proză scurtă, reportaje și evocări*. Ediție critică, text stabilit, studiu introductiv, tabel cronologic, notă asupra ediției, note, glosar, indici, bibliografie, anexe și opinii de GrațIELa Benga-Țuțuianu. Timișoara: Editura Universității de Vest din Timișoara.
- Braga, Corin (coord. general). 2020. *Enciclopedia imaginariilor din România, I, Imaginarul literar*. Iași: Editura Polirom.
- Heller-Ivancenko, Andreea. 2019. *Condiția mesianică în romanul crepuscular*. București: Editura Tracus Arte.
- Pârvulescu, A., Boatcă, M. 2024. *Creolizarea modernului. Transilvania la răscrucea imperiilor*. În românește de Ciprian Șulea. Sibiu: Editura Universității „Lucian Blaga”.
- Tavoillot, Pierre Henri. 2019. *Comment gouverner un peuple-roi? Traité nouveau d'art politique*. Paris: Odile Jacob.